

UDK 821.163.43(497.6)"1878/1914"

050:82.09(497.6)"1878/1914"

Originalni naučni rad

Original scientific paper

Ibnel Ramić

KNJIŽEVNI ČASOPISI AUSTROUGARSKOG PERIODA KAO PROSTOR SAOBRAŽAVANJA BOŠNJAČKE USMENE TRADICIJE I PISANE KNJIŽEVNOSTI

Pitanje mjesta i uloge časopisa u književnom životu Bosne i Hercegovine posebno je važno tokom austrougarskog perioda, kada su književna izdanja u formi monografske publikacije (knjige) bila rijetka, tako da su časopisi predstavljali dominantan prostor književnog života i literarnih strujanja.

Časopisno tržište odigralo je presudnu ulogu u književnom i kulturnom preporodu, odnosno u tranzicijskom periodu bošnjačke književnosti, tokom razdoblja austro-ugarske vladavine, kada se bošnjački pisci - koji obnavljaju tradiciju stvaranja na maternjem/bosanskom jeziku - u svome književnom djelovanju oglašavaju uglavnom na stranicama nekog od osamnaest časopisa koji su izlazili u tom periodu.

U ovome radu bit će riječi o tome kako je usmena tradicija utjecala na književnu produkciju bošnjačkih pisaca austrougarskog perioda, na koji način su se preplitale usmena tradicija i pisana književnost u tekstovima objavljivanim na stranicama ondašnjih časopisa, te kako su ti časopisi bošnjačkim piscima omogućili uključivanje u savremene tokove južnoslavenske pisane književne riječi na bosanskohercegovačkom prostoru.

KLJUČNE RIJEČI: književnost, usmena tradicija, književni časopisi, austrougarski period, kulturni preporod, tranzicijski period bošnjačke književnosti

Književni život u Bosni i Hercegovini tokom perioda austrougarske vladavine koncentrirao se uglavnom oko časopisa, izrazito heterogenih provenijencija, ideoloških profila i uređivačkih koncepcija, koji su publicirani u krugu različitih bosanskohercegovačkih nacionalnih književnih tradicija. Budući da su književna izdanja u formi monografske publikacije (knjige) bila rijetka, časopisi su postali dominantan prostor književnog djelovanja ondašnjih pisaca. Stoga, historija časopisa na određen način predstavlja i historiju književnog života toga razdoblja. (Rizvić 1985: 116)

BH. ČASOPISNO TRŽIŠTE U RAZDOBLJU AUSTROUGARSKE VLADAVINE

Bosanskohercegovačke časopise ovoga perioda pokretali su i objavljivali nacionalno-politički i kulturni subjekti sa različitim ideološkim polazištima i programskim opredjeljenjima. Prema mišljenju Zdenka Lešića, oni svjedoče, s jedne strane, o izuzetno razvijenom i dinamičnom književnom životu toga vremena, ali, također, i upućuju na vrlo oštru nacionalnu i političku diferencijaciju. Ona je, s jedne strane, pokretala i dinamizirala književni život, ali mu je, s druge strane, davala vrlo dramatičan i konfliktan karakter. “Slijedeći svako svoju nacionalnu ideju, težeći afirmaciji vlastitog naroda i boreći se za njegova istorijska prava i perspektive, svi onovremeni književni časopisi i listovi po pravilu su ignorisali, a često i **militantno osporavali**¹ iste takve težnje i ciljeve predstavnika svih drugih nacionalnih pokreta u Bosni i Hercegovini.” (Lešić 1991: 249) Međutim, uprkos činjenici da su nastajali i razvijali se kao glasila razdvojenih nacionalnih zajednica i nacionalnih ideologija, te da su, u skladu s tim, istovremeno živjeli i djelovali u vrlo oštroj međusobnoj konkurenciji, ove su se publikacije na određen način “uzajamno podsticale čak i onda kada su se, naizgled, između sebe ignorisale, a pogotovo onda kada su dolazile u oštre sukobe”. (Lešić 1991: 249)

U tom smislu, paradigmatičan je primjer *Bosanske vile*, prvog nezavisnog književnog časopisa Srba u Bosni i Hercegovini, čiji je jedan od programskih ciljeva bio i srpsko nacionaliziranje bosanskih muslimana i njihovih narodnih umotvorina. Unatoč tome, njena političko-književna misija podstakla je i predstavnike drugih naroda “da se i sami oglase” te da pokrenu vlastite književne časopise “u kojima će do izražaja moći doći i njihove nacionalne težnje”, što je, prema Lešiću, rezultiralo pokretanjem *Bošnjaka* (1891) i “anacionalne provladine” *Nade* (1895), čime je dat “direktan odgovor na izazove 'Bosanske vile' i njenu nacionalnu i književnu orijentaciju”. (Lešić 1991: 250)

¹ Istakao I. R.

U naprijed detektiranom fenomenu nalazi se, ustvari, *osnovni paradoks cijele bosanskohercegovačke književnosti*, čiji se nacionalni tokovi, baš zbog toga, ne mogu smatrati paralelnim i u potpunosti u sebe zatvorenim, s obzirom na to da su “jedan drugog pratili, **podsticali**, privlačili i udaljavali, ostvarujući jedinstvenu povijesnu zajednicu, koja je, doduše, više konfliktna nego harmonična, kao, uostalom, i cijelo bosansko-hercegovačko društvo. (...) 'bosansko-hercegovačka književnost' je skup sistemā različitih nacionalnih tradicija, od kojih se svaki može posmatrati za sebe, **ali koji se međusobno određuju u tolikoj mjeri da se ne mogu sasvim razdvojiti.**“ (Lešić 1991: 251) Utemeljenost ovog zapažanja možda se i najbolje može provjeriti upravo na primjeru bosanskohercegovačkih časopisa austrougarskog perioda, o čemu će biti više riječi u nastavku ovoga rada.

Pitanje mjesta i uloge časopisa u književnom životu Bosne i Hercegovine austrougarskog perioda zajedničko je za sva *četiri toka nacionalne književnosti*. U to vrijeme u Bosni i Hercegovini izlazilo je osamnaest listova i časopisa organiziranih uglavnom na nacionalnoj osnovi, što upravo sugerira da *časopisno tržište* kao dominantan prostor književnog života i literarnih strujanja nije specifična odlika samo neke od nacionalnih književnosti u BiH.

Ipak, kulturno-civilizacijski i duhovni prevrat koji se zbio 1878. godine i koji je, nesumnjivo, najviše traga ostavio na nacionalno i kulturno biće Bošnjaka, posljedovao je time da *časopisno tržište* i časopisni medijski prostor odigraju faktički presudnu ulogu u bošnjačkom književnom i kulturnom preporodu, odnosno u tranzicijskom periodu bošnjačke književnosti i kulture uopće.

POKRETANJE PRVIH BOŠNJAČKIH LISTOVA U AUSTROUGARSKOM PERIODU

Prisjetimo li se da je začetak bošnjačkog *preporoda* na temeljima narodnog, bosanskog jezika i evropskim osnovama slavenskog pisma počeo još 60-ih godina 19. stoljeća, za vrijeme vladavine Topal Osman-paše – dakle, u osmanskome periodu – i da je bio vezan upravo za listove toga doba štampane na bosanskom jeziku (*Bosanski vjestnik* i *Sarajevski cvjetnik* M. Š. Kurtćehajića), značaj listova i časopisa u kulturi Bošnjaka i povijesti njihove književnosti biva još jasniji i istaknutiji. On je posebno došao do izražaja u periodu nakon Okupacije, koja je izazvala *opći poremećaj identiteta*, i kada je “došlo do globalnog premještanja njihovog socijalnog, kulturnog i moralnog života iz islamskog, orijentalnog u kršćanski, zapadnoevropski civilizacijski krug“. (Lešić 1991: 324)

Tim kulturno-civilizacijskim prevratom, kojim su isključeni iz orijentalne književne tradicije, u kojoj su dotad jedino stvarali *visoke forme* književnoumjetničkog izražavanja, dovedeni su na *brisan* kulturni prostor, u kojem su morali pronaći sasvim novi medij književnoumjetničkog izražavanja i literarne komunikacije s okruženjem. Nakon početne zbnunjenosti i prekida književnog – i uopće pisanog – stvaralaštva, ispočetka stidljivo oglašavanje na stranicama ondašnjih časopisa najavilo je polagahno kulturno *buđenje* i začetak književnosti i pismenosti na narodnosnim osnovama: na narodnom, bosanskom jeziku, uz prihvatanje zapadnjačke pismenosti, odnosno latiničnog pa i ćiriličnog pisma.

Nakon objavljivanja Kapetanovićevo *Narodnog blaga* te glasovite Hörmannove zbirke bošnjačkih epskih narodnih pjesama, dolazi do *prestrukturiranja književne tradicije i vlastite svijesti o njoj*, pri čemu stvaralaštvo na narodnom jeziku iz nižih formi prelazi u više forme književnog stvaralaštva. Time se bošnjačkim piscima omogućava uključivanje u savremene tokove južnoslavenske pisane književne riječi na bosanskohercegovačkom prostoru. U nedostatku vlastite časopisne produkcije, oni se u početku pojavljuju kao saradnici u listovima drugih nacionalnih zajednica, bez obzira na sve evidentnije njihove pokušaje s te strane nacionaliziranja bošnjačkih saradnika i *prisvajanja* njihovog stvaralaštva. (Rizvić 1990: 63; Lešić 1991: 325-326) Tako je ostalo zabilježeno da je “prvi originalni prozni tekst jednog muslimanskog pisca na srpskohrvatskom jeziku“, priča *Jedan dan uz Ramazan* Mustafe Hilmi Muhibića, objavljen 1886. godine u *Bosanskoj vili*. (Lešić 1991: 240) U ovom listu srpske nacionalne orijentacije pojavljivalo se još nekoliko bošnjačkih autora: Sulejman Sokoljanin, Mehmed-beg Kapetanović, Safvet-beg Bašagić, Riza-beg Kapetanović, Salih Kazazović, i drugi. Bili su prinuđeni da se, u nedostatku vlastitog *medijskog prostora*, oglašavaju na stranicama *tuđih* časopisa, bez obzira dijele li njihova nacionalna i ideološka opredjeljenja.

Zbog toga je sve više sazrijevala ideja da se konačno pokrene jedan nacionalni list bosanskih muslimana, s obzirom da “svak nateže na svoju stranu, a mi, tako rekuć, ostali smo kao vuk među nišandžijom i hajkačem“, kako je primjećivao Edhem Mulabdić. (Lešić 1991: 326) Ta ideja konačno je realizirana 1891. godine, kada je grupa ondašnjih bošnjačkih intelektualaca, predvođena Mehmed-begom Kapetanovićem Ljubušakom, osnovala list **Bošnjak**, koji je prvenstveno bio političko glasilo, ali je, sa značajnim brojem književnih priloga, imao i značajnu ulogu u razvoju ondašnjeg književnog života Bošnjaka.

O razlozima pokretanja vlastitog nacionalnog glasila, možda je najbolje svjedočio anonimni autor članka *Šta su novine?*, objavljenog u prvom broju *Bošnjaka*: “Cijeli

čovječiji život osobito je u današnjem vremenu, i to poglavito usred ogromnog natjecanja (konkurencije), koje je u svakom pogledu zavladao, teška borba za opstanak, pa ako se ko ne umije braniti, taj bogme i propada. Pa pošto su novine najmoćnije javno sredstvo, kako za napad tako i za obranu, to svaka vjera, svaka narodnost, svaka stranka, svaki stalež itd. ima, ako ne poviše, a ono barem po jedne svoje novine.“ (Lešić 1991: 326) Do broja 17. *Bošnjak* je vlasnički držao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, a urednički Hilmo Muhibić, a kao urednici kasnije su djelovali i Edhem Mulabdić, Šukri Karišiković i Muhamed Senai Softić. List je štampan na bosanskom jeziku, latiničnim pismom.

BEHAR – PRVI BOŠNJAČKI KNJIŽEVNI LIST

Međutim, trebalo je da prođe još deset godina kako bi bio pokrenut prvi bošnjački list za književnost i kulturu – koji je u svom zvaničnom određenju, zapravo, bio profiliran kao “list za pouku i zabavu“: to je **časopis Behar**, čiji su idejni začetnici i pokretači bili Edhem Mulabdić, Osman Nuri Hadžić i Safvet-beg Bašagić. Cijela ta decenija do pojave *Behara* kao prvog bošnjačkog časopisa za književnost i kulturu bila je obilježena uglavnom sporadičnim pojavljivanjem bošnjačkih autora u tad aktivnim srpskim i hrvatskim književnim glasilima – doduše mahom neovisno o stvarnom političkom i nacionalnom opredjeljenju objavljivanih autora, ali zato skoro uvijek sa ideološko-političkom pozadinom uređivačke politike ili uredničkog stava (kojima su se, u manjoj ili većoj mjeri, na eksplicitan ili na zaobilazan način, proponirali, potvrđivali ili sugerirali čitateljstvu i kulturnoj javnosti *pripadnost* i *orijentacija* tih autora, kao prosrpskih ili prohrvatskih). Kao aktivne sudionike projekta pokretanja Behara i njegove kasnije djelatnike i autore svakako treba spomenuti i Riza-bega Kapetanovića, Hilmija Muhibića, Ibrahim-bega Repovca, Fehima Spahu, Saliha Aličehajića... – koji su svi u toj situaciji podržavali, s jedne strane, neophodnost pokretanja jednog bošnjačkog književnog i kulturnog glasila na maternjem bosanskom jeziku, ali su svi, na drugoj strani, bili itekako svjesni rizika i opasnosti neprihvatanja takvog jednog projekta od uleme i, posebno, od pristalica i sudionika Džabićevog pokreta za autonomiju: “Nasuprot stavovima Džabićevog pokreta, koji je svojim opozicionim djelovanjem išao za političkom aktivacijom Muslimana, pokretači 'Behara' i književno-kulturni radnici iz njihovog kruga svoje ideje o društveno-prosvjetnom preobražaju Muslimana zasnivali su u okviru postojećeg upravno-političkog stanja, tražeći mnogo više u samom muslimanskom

elementu uzroke njihove duhovne, moralne, društvene i istorijske zaostalosti i ekonomskog propadanja, pristupajući mu tako više psihološko-etički, a manje objektivno-politički, društveno-istorijski.“ (Rizvić 1990: 184-185).

Taj rizik od neadekvatnog ili nedovoljnog odziva čitalačke publike i kulturne javnosti pokretači *Behara* htjeli su umanjiti i neutralizirati najprije *mehkom* profilacijom časopisa (“za pouku i zabavu“), a potom i eksplicitnim obraćanjem “bošnjačko-muhamedanskoj“ publici kao ciljnoj čitalačkoj grupi, dakle sa deklariranjem i na konfesionalnoj osnovi, te također i najavom prezentiranja književnih priloga (prijevoda) iz starije i novije turske, arapske i perzijske književnosti; stanovita distanca spram uređivačke politike i *bosanske* idejne, odnosno ideološke osnove *Bošnjaka* podrazumijevala je orijentaciju zaobilaznja svih oblika hrvatsko-srpskih sporova i zauzimanja stava neutralnosti u tom rivalitetu nacionalnih političkih i kulturnih programa zapadnih i istočnih susjeda.

Muhsin Rizvić primjećuje kako je sadržina *Behara*, “sa izvornom i prevedenom beletristikom i narodnim umotvorinama“, *podsjecala* na sadržinu *Bosanske vile* te niza književno-poučnih listova druge polovine devetnaestog stoljeća: “Ono po čemu se 'Behar' specifično obilježavao – to je bio 'islamski duh', ili suštinski rečeno, domaći duh, koji uključuje mentalitet bosansko-muslimanskog stanovništva, sa svim oznakama slavensko-orijentalnog nasljeđa, običaja, tradicije, i služi kao sredstvo očuvanja narodne duhovne bitnosti, ali, prema intencijama 'Behara', ne isključuje razumnu adaptaciju u novom modernom evropskom dobu.“ (Rizvić 1990: 186)

Prvi brojevi *Behara* primljeni su dobro od strane čitalačke javnosti, iako su konzervativni elementi imali šta da zamjere ovom projektu “sa one strane konzervativno-klerikalne zavjese“; također su i već postojeći književni časopisi srpske i hrvatske provenijencije upućivali zamjerke, ili *čuđenje* u vezi sa postavom ideološkog neutralizma *Behara*, u pogledu upotrebe, ili neupotrebe, ovog i onog pisma, ili u vezi sa nedeklariranjem časopisa spram postojeće srpsko-hrvatske nacionalne dihotomičnosti (npr. *Vienac* i *Bosanska vila*). Jedino se Kranjčević u *Nadi* iskreno zaradovao pokretanju jednog takvog časopisa, u potpunosti podržavajući njegov temeljni koncept.

SUODNOS USMENE TRADICIJE I BOŠNJAČKE PISANE KNJIŽEVNOSTI NA STRANICAMA BEHARA

U ovako skiciranom općem okviru, pokušat ćemo dati sažet pregled sadržaja *Behara* sa aspekta osnovne naše teme – usmenoknjiževnih poticaja i konkretnih utjecaja što

ih je baština bošnjačke usmene narodne književnosti imala na bošnjačke autore koji su objavljivali u *Beharu*. U prvom godištu *Behara* srazmjerno je malo poetskih priloga – ali se i u nevelikom broju (u cijelom godištu ukupno petnaest originalnih pjesničkih tekstova!) Bašagićevih (šest pjesama), Kapetanovićevih (Riza-bega, pet pjesama) i Đikićevih (tri pjesme) tekstova može pratiti trag utjecaja kojima se bavimo.

Bašagić je objavio u *Beharu* pjesmu *Slatko spominjanje*, koja je podnaslovljena kao “nezira rumunjskoj narodnoj pjesmi” i potpisana pseudonimom koji je on u to doba koristio (Nevres) – u kojoj je sublimiran ideal ženske ljepote u duhu izraza narodne lirske pjesme, sa baladičnom intonacijom i ekspresijom “dramatike ljubavnog blaženstva koje graniči sa smrću i nirvanom” i u kojoj se “razočarenje zbog nestalnosti drage potiskuje refrenom sjećanja na bivšu ljubavnu sreću” (Rizvić). Za Bašagića inače karakterističko kontrapoliranje *muškog* i *ženskog* supstrata spolnosti i erosa u ovoj pjesmi vjerno slijedi ideal ženske ljepote onako kako je on toliko puta sublimiran u narodnoj ljubavnoj lirici, gdje se ženi i ženstvenosti prilazi s ganućem i nježnošću, s udivljenjem i tronutošću njenom ljepotom, a često i s nestašnom ili pustopašno-razigranom ozarenošću – da bi se potom u, za Bašagića karakterističnoj, lirskoj autorefleksiji muževnosti očitovao i ljubavni jad, muka ili *dert* zbog neuhvatljivosti i nesavladivosti, nemogućnosti *posjedovanja* te “Božje ljepote”. Pjesma *Šta da ti pjevam*, pak, odražava više taj nježno-infantilni, bezazleni i ludički pristup ženi i ženskoj ljepoti – gdje se njena hirovitost i nestašnost pojavljuju i kao poticaj i kao predmet erotskog osjećanja, datog, međutim, s mjerom koja ne dovodi u pitanje moralne i konvencijske okvire karakteristične za datu sredinu.

Iz kruga pjesama Riza-bega Kapetanovića objavljenih u prvom godištu *Behara* izdvajamo baladično intoniranu ljubavnu pjesmu *Pošljednji traci*, za koju Rizvić kaže da djeluje kao “reminiscenca narodne epsko-lirske pjesme, ali bez toka radnje, već data samo kao lirski početak-poruka, u kome je koncentrisana sva sila ljubavne čežnje koja navodi na akciju”. (Rizvić 1971: 90) Ostale Kapetanovićeve ovdje objavljene pjesme (u koje spada i prigodna *Pjesma* Beharu, sa konvencionalnom romantičarskom simbolikom stremljenja i nade u duhovni preporod) pripadaju za njega karakterističnom motivsko-sadržajnom krugu romantično-mistične, rodoljubne i ljubavne lirike.

Osman Đikić je svojim povjesticama obogatio prvo godište *Behara* (*Ćerka cara krvopije, Hazreti Omer, Derviš*) – sa preuzimanjem motiva i sadržaja iz epske baštine, narodne tradicije i legende; epsko-lirski poetski izraz obogaćen je specifičnim romantičarskim kontrastiranjem atmosfere i radnje, ili uzvišenim mističko-relio-

gloznom zanosom, sa nepotpunom transformacijom motiva karakterističnih za usmene narodne balade (spasavanje junaka od zlog vlastodršca, vjernost Bogu i uzdanje u Njega kao garanciju odolijevanja svim iskušenjima).

Prozni prilozii su bogatiji od poetskih: u prvom godištu *Behara* objavljeno je dvadeset osam prozних priloga – i to gotovo svih bošnjačkih književnika prozaista koji su bili aktivni na prijelazu stoljeća (izuzimajući Osman-Aziza, što je Nuri Hadžić, prvi iz tog dvojca, kompenzirao objavljivanjem publicističkih i polemičkih tekstova, budući da je uređivačka politika isključivala mogućnost objavljivanja Milićevića kao autora): "...Mulabdić je objavio šest novela i pripovijedaka, Riza-beg Kapetanović pet novela i crtica, Hamdija Mulić i Muhamed Emin Dizdar po tri crtice, Hajdar Fazlagić tri kratke proze, A. Ajni Bušatlić i Murat Hajrović po dvije proze, te Bašagić i Sadik Ugljen po jednu kraću crticu i Edhem Bahtijarević jednu dužu pripovijetku." (Rizvić 1971: 94)

Mulabdić je u trima pripovijetkama (*Bez glave, Zekonja i Kućni rahatluk*) svoj realistički postupak obogatio otkrivalačkim zahvatom u unutrašnji nesklad ili debalans u likovima ili u pojavama koje opisuje – s humornim naglascima i u anegdotalnom tonu. Tu su od baštine usmenog narodnog pripovijedanja preuzete upravo ona vedrina, jezgrovitost, leksička čistota i ekspresivnost – koje, uz lagahni šaljivo-ironični ton, blagonaklonost u pouci i dobrohotnost u apostrofiranju komično prikazanih ljudskih slabosti ili zabluda, karakteriziraju humoreske i anegdote iz baštine usmene narodne književnosti.

Kapetanovićeve prozne crtice iz prvog godišta nisu pisane s ambicijom cjelovitog uobličenja i razrade pripovjednih sadržaja – nemaju razvijenih likova, razudnije deskripcije, kondenziranja atmosfere, niti razrađene psihologije – već u fragmentiranosti jedne ideje, refleksije ili poruke, kakve se uvijek već uklapaju u model protorealističke moralističko-didaktičke proze, tendenciozno vode čitatelja određenim poukama ili zaključcima. Izdvajaju se crtice *Budalasti Haso, Knez* i *U zgodan čas*, u kojima su skicirane ideje bogataškog nerazumijevanja siromašnih, neadaptibilnosti seljaka u varoškom okruženju te plemenitog i općekorisnog zavještanja kao traga što ga čovjek ostavlja za sobom. Leksički i izražajno se u svojoj svedenosti one mogu donekle promatrati i kao refleksi hićaja, poučnih ili humorističnih priča iz usmene narodne književnosti.

Hamdija Mulić i Muhamed Emin Dizdar posve su bliski u svojim pripovijestima tonu i stilu narodnog govora, posebno ovaj drugi: Dizdar se u pričama *Božiji džez* i *Očina kletva* odmiče od koncepta mulabdićevskog realizma (za razliku od Mulića, koji je ovdje skoro i epigonski naslonjen na Mulabdića) – vezujući se više za narodnu

tradiciju i literarno sublimirajući i reafirmirajući mističko-tradicionalno vjerovanje u božansku kob: “Uskraćivanje nasljeđa u crtici 'Božiji džezza' i nepokornost ocu u crtici 'Očina kletva' i rezultati božije kobi, u shematskom odnosa uzroka i posljedice, dati su kod Dizdara s punim uvjerenjem, u tonu pouke koja proizlazi iz tog patrijarhalnofatalističkog vjerovanja.“ (Rizvić 1971: 98)

Dakle, u ovim dvjema crticama zapažamo “nizlazni tok fabule i sublimaciju sudbine junaka“ sa “etičkom shemom božanstva kobi“ (Rizvić), koji karakteriziraju obrazac pripovijedanja narodne usmene književnosti i model kolektivne tradicionalne svijesti.

Duža pripovijetka Edhema Bahtijarevića *Mladenačka krv*, sa karakteristikama dnevničke sentimentalno-memoarske proze, u cijelosti podražava model onovremene turske proze i na neki način predstavlja refleks utjecaja s te strane – koji će doći do izražaja i u izboru prevedene proze u prvom godištu *Behara*; čak se može konstatirati da je u prvom godištu prevedena proza više nego kasnije odudarala od patrijarhalnog morala i svjetonazora domaće sredine. Ipak, već tad se izdvaja jedna linija uređivačke politike (što potvrđuju priče *Kućne tajne*, u prijevodu Fehima Spahe, i *Svakom svoje*, u prijevodu Murata Hajrovića), gdje se preuzimaju upravo oni sadržaji koji korespondiraju sa bošnjačkom narodnom pripovijetkom, “po duhu, istinama i životnim zapažanjima koje iznose, po rezonovanju junaka koje je pučko, usmenopripovjedačko, te s mentalitetom formiranim na marginama religije...” (Rizvić 1971: 101) Ta će se linija uređivačke politike kad je riječ o prijevodnoj literaturi kasnije još više afirmirati i forsirati – i iz razloga afiniteta, bliskosti i jezičko-izražajne korespondentnosti sa onim što je baština narodne usmene književnosti i uopće sa onim što je senzibilitet domaće sredine.

Kad je riječ o drami, prvo godište *Behara* sadrži samo dramatski spjev Safvet-bega Bašagića *Abdullah-paša*, koji smo već analizirali u odjeljku o Bašagiću; tehničke slabosti tog teksta (nema kontinuiranog toka radnje, naglasak stavljen na deklamiranje sadržaja, a ne na unutarnju dinamiku i dramatiku radnje) bile su uveliko kompenzirane prikladnošću patetično-slobodarskog tona posve odgovarajućeg epskom mentalitetu bošnjačko-muslimanske publike tog doba, ali i psihologiji kolektiviteta koja je bila bitno obilježena dihotomijom uzdanja u *sultana* kao tradicionalno prihvaćenog simbola legitimiteta i pravednosti, s jedne strane, i razočaranja zbog podlijeganja Carigrada *svjetskoj politici* i predavanja Bosne i Hercegovine na upravu konfesionalno i kulturološki stranoj sili, na drugoj strani. To je razlog zašto je ovaj dramatski spjev bio toliko popularan i mnogo puta izvođen od amaterskih teatarskih skupina.

Napokon, za prvo godišće *Behara* ovdje je bitno osvrnuti se na rubriku “Narodne umotvorine“, koja je i u narednim godištim, sa izuzetkom sedmog (usprkos otporu i neslaganju Nuriya Hadžića i njemu bliskih saradnika, više orijentiranih na savremene teme i probleme te na njihovu publicističko-polemičku prezentaciju i obradu), predstavljala u izvjesnom smislu *zaštitni znak* i prepoznatljiv strukturni element časopisa. U te sadržaje spadale su lirsko-epske pjesme, i narodne pripovijetke, i anegdote, i izreke. “Kvantitativno poređenje broja jedinica priloga originalnog književnog stvaralaštva pokazuje da narodne umotvorine objavljene u ovom prvom godišću lista ne zaostaju mnogo za originalnim književnim stvaranjem. Na 26 originalnih pjesama u ovom godišću (od kojih je 15 domaćih i 11 prevedenih) dolaze 23 narodne pjesme; na 35 originalnih proza (od kojih je 28 domaćih i 7 prevedenih) dolazi 19 narodnih pripovijedaka (12 domaćih i 7 istočnih). Obilje narodne građe predstavljalo je i nužan izlaz na koji se odlučila redakcija u svome nastojanju da se osloni samo na muslimanske saradnike a da u isto vrijeme pruži muslimanskoj čitalačkoj publici što više književno-zabavnog gradiva. Pri tome su 'istočne narodne pripovijetke' predstavljale otvor prema stranom folkloru, prirodan u opštoj književnoj orijentaciji ovog lista, koji je među Muslimanima Bosne i Hercegovine živio uporedo sa domaćom narodnom tradicijom odgovarajući narodnom mentalitetu.“ (Rizvić 1971: 105)

S obzirom da su do pojave *Behara* već bile publicirane četiri zbirke bošnjačke narodne epike, dvije Hörmannove i dvije Matice hrvatske, logičan je bio izbor redakcije da pretežno objavljuje lirske i lirsko-epske pjesme – koje su i dužinom primjerenije za časopis, ali kojih je u dotad objavljenim zbornicima bilo nesrazmjerno malo u odnosu na epiku.

Nešto zbog avangardnijeg stava prvog urednika (Bašagića), a nešto i zbog težnje da se i ta strana usmenog narodnog stvaralaštva što više približi publici, uglavnom dotad navikloj isključivo na junačke epske pjesme – u prvom godišću *Behara* dominirale su narodne lirske i epsko-lirske pjesme erotsko-sentimentalnog ili baladično-romantičnog karaktera – sa umjetničkim sublimiranjem dihotomije između snažne mladenačke erotske energije, na jednoj, i dosta strogih patrijarhalno-etičkih ograničenja u sferi ljubavnog života, na drugoj strani.

Kad je, pak, riječ o pripovijetkama, redakcijskoj koncepciji su upravo savršeno odgovarale one prozne narodne umotvorine u kojima su se neposrednije očitovali didaktičko-moralistička shvatanja, tumačenja, poruke i ideje o korespondenciji božanske i ljudske pravde, o prevladavanju dobra nad zlom i o posvećenosti čovjeka tom višem božanskom poretku, koji će uvijek biti nagrađeni i koji će život ispuniti smislom.

Prvo godište obilježeno je i zbirkom od 188 narodnih poslovice (prikupio Hasan Deronja), potom iscrpnim paremiološkim bilješkama i primjerima o frazeologiji narodnog govora, pa narodnim zagonetkama – te, napokon, i narodnim vjеровanjima (u posebnoj rubrici pod nazivom “Šta ne valja“), sa čak 255 objavljenih priloga s tim u vezi: “Pravi uzroci objavljivanja ove uže i šire folklorne građe, poslovice, frazeologije, vjеровanja, koja proširuje karakter lista, ležali su u namjeri redakcije da na očigledan način, na osnovu primjera, istakne i predoči slovensko porijeklo Muslimana i da svoje čitaoce poveže sa njihovom slovenskom predislamskom tradicijom, odnoseći se u isto vrijeme kritički prema njenom praznovjerju.“ (Rizvić 1971: 216)

U drugom periodu (od drugog do šestog godišta) urednik je bio Edhem Mulabdić. Spočetka tog razdoblja kriza originalnih priloga pokušavala se riješiti obiljem prevedene strane literature, pa i narodnih umotvorina – koje su, bar po jedna narodna pjesma i pripovijetka u svakom broju (ne računajući ostale stalne sadržaje, izreke, zagonetke, narodna vjеровanja), značajno obogaćivale sadržaj lista i činile ga bližim čitalačkoj publici. Izlazak iz krize za *Behar* je otvoren poslije osnivanja *Gajreta*, u posljednje dvije godine Mulabdićevog urednikovanja – kad se povećava i broj autora-saradnika i originalnih književnih priloga. Pri tome ostaju ravnomjerno zastupljeni i prilozi iz oblasti usmenog narodnog stvaralaštva.

Kad je riječ o produkciji u drugom razdoblju, možemo u ovom kontekstu podvući Sarajlićev ciklus pjesama *Sabah-zorski vjetrovi*, u kome pjesnik pokazuje sadržajni, emocionalni i formalni metatekstovni respekt prema bošnjačkoj usmenoj lirskoj pjesmi. Rizvić posebno apostrofira pjesme *Djevojački jadi* i *Udri pobro u sićane žice* – s kojima je Sarajlić zacrtao dva smjera i dva tipa atmosfere u ovom ciklusu: prvi je smjer sa melanholičnom intonacijom i ritmom narodne pjesme sevdalinke, u kojoj je djevojački bol zbog čekanja i ljubavnog neostvarenja uzrok mračnom raspoloženju i jadu – dok je u drugoj pjesmi zastupljen brzi igrivi ritam narodne pjesme sa vedrinom pastoralne erotike i hedonističkim raspoloženjem. Srodnost sa usmenoknjiževnom baštinom uočljiva je i u Šahinovićevoj baladi *Zlata*, u kojoj su preuzete stilske i emocionalne formulacije narodne epske i epsko-lirske pjesme, a koja je također objavljena u ovom periodu u *Beharu*. Treba naglasiti da se u drugom razdoblju Riza-beg Kapetanović javio samo s dvije pjesme, a Bašagić je obnovio svoju saradnju u *Beharu*. Od ostalih pjesnika, zastupljeni su: Muharem Dubravić, Hamdi-beg Bušatlić, Omer Hadži Bodstandžić, Hatidža Đikićeva, dakle, manje poznati autori, koji su konvencionalnim pjesničkim izrazom slijedili produkcijski prosjek: to važi za sva tri motivsko-idejna usmjerenja, tada dominantna u pjesničkoj produkciji – religiozno-

mistički, erotsko-sentimentalni, i moralno-didaktički smjer. Utjecaj bošnjačke usmenoknjiževne baštine posebno je uočljiv u historijsko-tradicionalnim očitovanjima narodnog bića (narodna epika), u ljubavnoj poeziji (sevdalinka) i u didaktičko-moralističkim težnjama kreativnog pjesničkog duha, često temeljenim na izvorima narodne mudrosti, poučnim pričama i izrekama iz narodne književnosti.

Kad je riječ o prozi u drugom razdoblju *Behara*, trojica su književnika svojim priložima ispunili više od polovine ukupno objavljenih tekstova: Edhem Mulabdić, Hamdija Mulić i Hamid Šahinović. Preuzimanje ili prerada motiva iz usmenoknjiževne baštine u njihovim pričama i crticama iz tog razdoblja daje se uočiti najčešće tamo gdje se u pripovjedačkom pristupu sučeljavaju prošlo i sadašnje vrijeme – s ciljem usporedbe epoha, novog i starog u načinu života, mentalitetu i međuljudskim odnosima. To je primijetno, recimo, u Mulićevoj crtici *Jašar-bajraktar* – gdje je artikulirana upravo ta dihotomija između tradicionalnog/epskog u samom čovjeku i novog vremena koje u sebi nema ničeg epskog. Skiciranje i obrada motiva iz *dobrog starog* vremena kod Mulića su prisutni, kao pripovjedačko sublimiranje ambijentacije tradicionalnog načina života, recimo, u crticama *Pod kulom Ali-paše Rizvanbegovića* i *Naš pjevač*, sa izraženom notom nostalgije i sentimentalne veze sa prohujalim vremenom. U tom kontekstu valja spomenuti i A. Dž. Šerića kao autora priča *Današnji naraštaj* i *Kader*, gdje se usporedba prohujalog i tekućeg vremena vrši također na fonu didaktičko-moralističkih ciljeva poučavanja (materijalizam i sebičnost u novom dobu, naspram čestitosti, odanosti i jakom moralnom osjećanju tradicionalne sredine).

Kod Šahinovića, pak, prevladavaju pripovjedački tekstovi komične sadržine (humorističke novele), u kojima je on potvrdio dar za komiku i nakon ranije u *Beharu* objavljenih komedija *Đavo pod čergom* i *Orden*, koje u književnom smislu stoje uz bok najboljim Mulabdićevim pripovijetkama humoristične sadržine. Napokon, kratka proza Šemsudina Sarajlića *Što se Avdagi dogodilo u Stambolu* i priča istog autora ispod koje se potpisao kao Bahtijar-aga, *Slobodno selo*, motivsko-sadržinski se vezuju za narodnu tradiciju – “prva po fantastičnosti fabule, po nemotivisanosti situacija, podsjeća na narodnu pripovijetku; druga predstavlja samu narodnu predaju vezanu uz lokalitet.” (Rizvić 1971: 235)

Kad je riječ o dramskim tekstovima, u drugom razdoblju izlaženja *Behara* oni su i kvantitativno i kvalitativno obogatili sadržaj ovog časopisa – svjedočeći o definitivnom osvajanju i ovog domena književnog izraza od strane bošnjačkih pisaca tog doba. Već i samo osnivanje *Gajreta* i potom ostalih kulturno-prosvjetnih društava bilo je poticaj za rađanje teatarskog amaterizma u Bošnjaka – čemu su doprinijeli i

Beharovi autori iz ovog razdoblja: Fehim Spaho, Riza-beg Kapetanović i, daleko najviše, Hamid Šahinović Ekrem. Na motivima bošnjačke narodne epike Šahinović je objavio u *Beharu* romantičnu dramu u stihovima *Anđelija* (zapravo dramatski spjev “po narodnoj pjesmi“) kao i dramatske spjevove *Na uranku* i *Na planini*, koji su formalno organizirani kao prijelaz iz epske u dramsku strukturu. Jedini Kapetanovićev prilog u ovom domenu bila je godinu dana ranije u *Beharu* objavljena historička tragedija *Hadžibeg Rizvanbegović*, koja je na sličan način oslonjena na usmenoknjiževnu baštinu: sa formom narodnog epskog deseterca, sa “umjetničkim klišeima, slikama, formulacijama muslimanske narodne epike, sa izvjesnom epskom strukturom koja se uvlači u dramsku kompoziciju i razara je iznutra, razbija joj dinamičku koherentnost, dajući djelu karakter pripovijedanja širokog toka, one široke događajne linije razvoja, uspona, klimaksa i razrješenja koja je karakteristična za epsku narodnu pjesmu.“ (Rizvić 1971: 251) Iako u čisto tehničkom smislu, u pogledu profiliranosti dramskog izraza, tragedija *Hadžibeg Rizvanbegović* zaostaje za Šahinovićevim dramama, ova je drama bila vrlo popularna i često igrana od bošnjačkih amaterskih teatarskih družina: “Ekspresivni nadomjestak tragike u njoj predstavlja herojska, epska, romantična intonacija i patetika, mentalitet borbe i junaštva, te epski likovi junaka, sa jednodimenzionalnim prirodama, bez psihološke složenosti. Popularnost ove drame, međutim, i nije se zasnivala na zapletu i radnji, nego upravo na tom epskom duhu koji je izbijao iz nje.“ (Rizvić 1971: 251-252)

Treba spomenuti i dramu u četiri čina *Ismet i Almase* Adema Mešića, sa sentimentalno-erotičnim akcentima, gdje najveći efekat ostavljaju “lirsko-sevdalijski monolozi i pasaži Ismeta i Almase, ispunjeni ljubavnom čežnjom“ – koji predstavljaju u izražajnom smislu refleksi utjecaja onovremene turske ljubavno-sentimentalne proze sa određenim ustupkom tradiciji i baštinjenim duhovnim vrijednostima u samom raspletu, gdje se u prvi plan stavlja zavještanje bosanske patriotske odanosti.

Konačno, drugo razdoblje *Behara* možda je i ponajviše bilo obilježeno kontinuitetom i količinom priloga iz oblasti narodnog stvaralaštva – pri čemu se pod *narodnim umotvorinama* podrazumijevaju i kratke narodne pripovijetke, i pošalice i anegdote, i narodne izreke i narodne pjesme: “Ostavljajući po strani utisak raznovrsnosti koji su upravo narodne umotvorine davale 'Beharu', te njihov značaj za sve slojeve čitalačke publike, počevši od starijih i intelektualno razvijenijih, kojima su one živo predočavale izvore porijekla i kontinuiteta prave narodne bitnosti, izvršavajući time svoju narodnosnoidejnu ulogu, do onih mlađih, kojima je uz pismenost bilo potrebno i odgajanje u narodnom duhu i sticanje pojmova određene životne etike – 'Behar' je svoju književnu fizionomiju mogao održati upravo prilozima

iz narodne književnosti, koje su vrijedni sabirači, podstaknuti inicijativom ovog lista, bilježili a koje je redakcija kontinuirano objavljivala.“ (Rizvić 1971: 257-258)

Osnov, poticaj, ali i dragocjen izvor folklorističkog rada dolazećih generacija u kasnijem vremenu predstavljat će umnogome upravo doprinos vrijednih *Beharovih* sakupljača – iako su u ovom razdoblju, u rubrici “Male priče i dosjetke“, često bile pomiješane izvorne narodne anegdote i poučne priče sa kratkim, poučnim i duhovitim originalnim crticama autora koji su željeli ostati anonimni, ili su se potpisivali pseudonimom.

S obzirom na činjenicu da je treće razdoblje, zapravo samo sedmo godište izlaženja *Behara*, pod uredničkom palicom Mehmeda Džemaludina Čauševića, označilo drastični zaokret časopisa ka publicističkoj i propagandnoj aktivnosti (sa politizacijom i ideologizacijom koje su podrazumijevale pokušaj stvaranja protivteže djelovanju pokreta za vjersku i vakufsko-prosvjetnu autonomiju – jasno je da u našem kontekstu nema neke potrebe da se detaljnije na njega osvrćemo.

Četvrti period, osmo godište *Behara* (tzv. Čatićev period), zabilježiti ćemo ovdje samo u nekoliko objecka.

Pjesnička produkcija bitno je obilježena Čatićevim autorskim priložima, i to upravo onim značajnim pjesmama koje nastaju na samom prijelomu njegovog sazrijevanja – kad se rađa njegova intimna vizija poetske sinteze istočnog i zapadnog Parnasa, i kad u njemu dolazi do stapanja (ili premošćenja) dviju epoha, sa ulaskom bošnjačke poezije u epohu moderne. Izrazitiju vezu sa usmenoknjiževnom baštinom nalazimo u Sarajlićevom ciklusu ljubavnih pjesama *Kita cvijeća*, gdje pjesnik, oslobađajući se od dominantnog Bašagićevog utjecaja, slijedi svoju vokaciju – za koju Rizvić kaže da je “inspirisana intonacijama, senzibilitetom i mentalitetom narodne pjesme sevdalinke“. (Rizvić 1971: 340) U tom ciklusu izdvajamo pjesme: *Dva smo svijeta, Na serdžadi, Jabuke, Zaželim se i Srce* – koje su sve, i po sadržaju i po izrazu, jako bliske sevdalinki, sa direktnim preuzimanjem motiva, u nivou nulte ili nepotpune transformacije (motivi fatalne i nemilosrdne ženske ljepote, ljubavnog bola zbog nedostupnosti drage), pa i simbolike i metaforike narodne lirske pjesme (djevojačke grudi kao mjesto gdje na kom je zarobljeno mladićevo srce, antinomičnost bića voljene žene kao ljeta i zime, kao sreće i tuge).

Prozna produkcija u ovom godištu obilježena je obnovom saradnje sa starijim (Mulić, Šahinović, Kurtagić) i otvaranjem stranica *Behara* za nove pripovjedače (Ibrahim Dautović, Mirhab Šukri Karišiković, Abdurezak Hifzi Bjelevac). Samo sporadično dolazi do doticaja ili refleksa sa baštinom narodne književnosti, recimo u priči *Raboš* Ahmeda Hamdi Aliefendića, pisanoj u stilu narodne poučne priče – s

obzirom na to da, kad je riječ o prozi u cjelini, prevladavaju motivika i duh savremenog života muslimanskog svijeta.

Jedina drama u ovom godištu je Šahinovićeva *Zmaj od Bosne*, u kojoj se motivika iz bliže bošnjačke historije pokušava realistički i psihološki razviti u vidu jedne poučne priče o sili, mržnji i neslozi, o slavljublju, osveti, izdajstvu i kajanju.

Napokon, valja još spomenuti ponovno uvođenje u prethodnom razdoblju ukinute rubrike "Narodne umotvorine", koja je uređivana po istom modelu kao i ranije, iako - u odnosu prema originalnim tekstovima - sa nešto manjim brojem priloga nego što je bio slučaj u ranijim godištima.

O petom i šestom razdoblju *Behara* (deveto i deseto godišće pod urednikovanjem Lj. Dvornikovića i Šahinovićev pokušaj obnavljanja lista u posljednjem, jedanaestom godištu) nema se mnogo šta reći sa aspekta naše teme – osim da je prohrvatska orijentacija, sa promjenom vlasničke strukture, dosta utjecala na strukturu saradničke mreže i na izbor građe. Osim tri Bašagićeve pjesme, i cijelog ciklusa najzrelije Čatićeve poezije, bilježimo modernističko nagnuće Kurtagića kao pjesnika i lirsko-epski spjev Sarajlićev *Čevra*. U domenu proze zastupljeni su Osman-Aziz, Hamdija Mulić i Muhamed Hilmi Hodžić – u čijim se pripovjedačkim eksperimentima (*Nešto iz djevojačkog svijeta*, *Bajoslovne priče o prikazama*) specifičnom mješavinom mašte i stvarnosti evociraju sadržaji narodnih vjerovanja, gatki i legendi, sa kritičkim odnosom prema proznojvjerju ukorijenjenom u narodnom biću.

Posljednje godišće je obilježeno pjesničkim priložima Sarajlića i Čatića, te pripovjedačkim prozama Mulića, Šahinovića i Bjelevca, kao i Šahinovićevom aktovkom *Pred gradske izbore* – bez nekih posebnih referenci u smislu naše teme.

Behar je bio prvi bošnjački časopis za književnost koji se u svojih ukupno jedanaest godišta potvrdio kao neodvojivi, možda i najbitniji, segment ukupnog književnog života Bošnjaka u preporodnoj epohi. I brojem godišta, i saradničkim korpusom, i kvantitetom i kvalitetom priloga, ali ponajviše programskom orijentacijom i uredničkom politikom – on je predstavljao najpogodniju platformu za artikuliranje kreativnog duha novije bošnjačke književnosti na maternjem jeziku, koja se upravo u ovom razdoblju, pa blagodareći u sasvim određenoj mjeri i Beharu, u cijelosti uključuje u južnoslavensku interliterarnu zajednicu.

POJAVA GAJRETA I BISERA NA BH. ČASOPISNOM TRŽIŠTU

Časopis *Gajret*, uz istoimeno kulturno-prosvjetno društvo, predstavljao je proširenje i osmišljenje onog duhovno-prosvjetiteljskog usmjerenja iz kog je izrastao *Behar*:

svi značajni autori i intelektualci okupljeni oko *Behara* bili su aktivni i u osnivanju i djelovanju *Gajreta*, koji je kao društvo slijedio tendencije karakteristične za duh vremena, a koje su uveliko imale već svoje modele u ranije oformljenim sličnim nacionalnim prosvjetno-kulturnim društvima.

Urednikovanje Mulabdića, Mustabega Halilbašića i Đikića, od osnivanja *Gajreta* do 1911. godine, diferenciralo je i (pre)us-mjeralo aktivnosti u oblasti kulture – od početne tendencije okupljanja i organiziranja, školovanja, stipendiranja, pa i afirmiranja bošnjačko-muslimanskih kadrova u kulturi, nauci i umjetnosti, sve do opredjeljivanja za *ovu ili onu stranu* u sferi kulturne politike i dugoročne strategije Bošnjaka kao povijesnog etničkog kolektiviteta. Karakteristično je za period urednikovanja prosrpski orijentiranog Đikića da je *Gajret* nedvojbeno *naginjao* na stranu zbližavanja i povezivanja sa srpskom kulturnom politikom i nacionalnim programom bosanskohercegovačkih Srba – u vezi s čim je dolazilo i do nesuglasica i konfrontacija među autorima i kulturnim djelatnicima ranije okupljenim oko *Behara* sa ovom novom strujom u *Gajretu*.

Časopis *Gajret* obilježen je ispodprosječnim kvalitetom poetskih i prozних priloga – prvenstveno zato što su dominantni ton i usmjerenje bili na drugoj strani društvenog angažmana, sa naglaskom na publicističko-polemičke i feljtonističke priloge. Od poznatijih autora, u *Gajretu* bilježimo priloge Čatića, Sarajlića, Kurtagića, Đikića, te od prozaista Bjelevca, Mulića, Muftića.

I na stranicama *Gajreta* bili su nezaobilazni tekstovi usmenoknjiževne provenijencije: “‘Gajret’ je nastavio i ‘Beharovu’ akciju objavljivanja muslimanskih narodnih umotvorina, i to od strane gotovo istih, već poznatih, ‘Beharovih’ sakupljača, ali sa manje obaveznosti i sistematičnosti. U odlučnom opredjeljenju ovog lista prema zapadnim duhovnim vrijednostima folklor je održavao ravnotežu i vezu sa domaćim tradicionalnim muslimanskim duhom i, uz izvornost narodnog mentaliteta u proznim te nešto manje u poetskim priložima, svrstavao ga u niz muslimanskih književnih listova.” (Rizvić 1990: 246)

Časopis *Biser* osnovan je 1912. godine. Prvi broj objavljen je 1. juna, dva mjeseca nakon smrti Osmana Đikića, kao novi projekt koji su pokrenuli Muhamed Bekir Kalajdžić, inače vlasnik Prve muslimanske nakladne knjižare i štamparije iz Mostara, i Musa Ćazim Čatić kao odgovorni urednik. Ideja je bila da se, nakon u tom razdoblju zakompliciranih odnosa između bosanskohercegovačkih Srba i Bošnjaka, uglavnom zbog nepovoljnih zakonskih rješenja u domenu agrara, krene u izdavački i časopisni projekat koji bi, blizu onim osnovama s kojih je djelovao nekad i *Behar*, omogućio profiliranje bošnjačke kulturne politike i književno djelovanje bošnjačkih stvaralaca

saobrazno spomenutoj promjeni u balansu srpsko-hrvatsko-muslimanskih odnosa. Iako je bošnjačko knjižarstvo i izdavaštvo bilo i ranije utemeljeno, djelovanjem knjižare braće Bašagić, još od 1907. godine, atribucija *Prva* u nazivu Kalajdžićeve knjižare i štamparije ipak nije bila samo nominalna: radilo se o vrlo sposobnom i vještom knjižaru i izdavaču, koji je u ovom razdoblju značajno doprinio unapređenju kulturnog života Bošnjaka u Bosni i Hercegovini.

I *Biser* je formalno deklariran kao “poučno-zabavni list“, dakle kao revija za kulturu i umjetnost – koja je, nakon nepovoljnih iskustava sa *Beharom* i *Gajretom* (u smislu njihova opredjeljivanja za hrvatsku, odnosno za srpsku stranu), pokušala da se izgradi na nekom *srednjem putu* bošnjačkomuslimanskog integriteta, sa temeljnim zadacima odgoja muslimanske omladine kroz štampanje pjesama i priča iz domena lijepe književnosti, prijevoda djela turske, arapske i drugih stranih književnosti i publicistike, s naglaskom na temama iz svakidašnjeg narodnog života. Tri su godišta, odnosno izdavačke cjeline o kojima govorimo kad je riječ o Biseru: prva je godište 1912-13., druga godište 1913-14., a treća cjelina je 1918. godište. Uz sam časopis, kao neodvojiv dio ukupnog projekta, moraju se imati u vidu i knjige objavljivane u tom razdoblju u *Muslimanskoj biblioteci* – tim prije što je u kreativnom redaktorskom smislu prvu riječ na obje strane imao Musa Ćazim Ćatić, za koga je ovo, i pored bolesti i score smrti 1915. godine, ipak bio stvaralački najproduktivniji period: nepune dvije godine intenzivnog rada Ćatićevog pod okriljem Kalajdžićevim - i autorskog, i redaktorskog, i prevodilačkog - zbilja će se ispostaviti kao najplodniji segment ukupnog njegovog stvaralaštva.

Iako nacionalno-politička i kulturno-prosvjetna platforma *Bisera*, kako smatra M. Rizvić, nije bila sasvim jedinstvena, ona je kao vezu svojih vidova imala duhovni supstrat religije: “Ona se kretala na liniji od osjećanja muslimanske narodno-vjerske posebnosti u Bosni i Hercegovini do propagiranja povezanosti sa drugim narodima islamske religije u svijetu. Ono što je za 'Behar' bio samo jedan od kulturnih oslonaca i za to vrijeme nužna tradicionalno-duhovna veza bosanskohercegovačkih muslimana sa Orijentom, to je u 'Biseru', mada manje nego u 'Muslimanskoj biblioteci' jer je drugo, književno gradivo u njemu donekle slabilo ovaj panislamističko-ideološki utisak, postajalo glavni smisao i cilj.“ (Rizvić 1990: 256)

Na ovoj platformi *Biser* je okupio, kad je o pjesničkoj produkciji riječ, tridesetak imena, što odranije poznatih, što novih mlađih pjesnika, što autora koji se se potpisivali pseudonimom – a svakako najveći značaj među tim priložima imaju Ćatićeve pjesme, kojih je pedesetak (što je skoro trećina njegove ukupne produkcije) objavljeno u prva dva godišta *Bisera*. Nesporno je da su Ćatićeve pjesme iz ovog

poznog razdoblja zapravo sami vrhunac njegovog pjesničkog stvaranja, a put Ćatićev je, kao vjerni poetički sljedbenik njegov, i u *Biseru* slijedio Fadil Kurtagić, doduše sa svega nekoliko u to vrijeme publiciranih pjesničkih tekstova (i u *Biseru* i u *Gajretu*).

Zanimljivi novi autori koji su se pojavili u *Biseru* bili su Munib Osmanagić (Narcis) i Mirhab Šukri Karišiković – prvi epigonski nastavljajući dučićevsku i rakićevsku poetičku orijentaciju, a drugi ostajući u poetičkim okvirima kasnoromantičarske hrvatske i srpske poezije sa prijelaza stoljeća.

Kad je o proznoj produkciji riječ, nema u *Biseru* priloga Nuri Hadžićevih ni Mulabdićevih – ali skoro svi izdanci mulabdićevske orijentacije (*Beharov* pripovjedački krug) objavljivali su svoje proze u ovom časopisu: Hamdija Mulić, Šemsudin Sarajlić, Hazim Muftić i, sa širim obimom priloga, Abdurezak Hifzi Bjelevac, čiji roman *Pod drugim suncem* izlazi sav u nastavcima. *Biser* je objavljivao i duže pripovijesti i feljtonske proze, pa posebno u trećem godištu i dokumentarne ili reportažne zapise sa ratnom tematikom (Sarajlić). Zanimljivo je da je Nafija Sarajlić objavila upravo u *Biseru* svoju sentimentalno-ispovijednu i didaktičku prozu *Teme*, s čim se otvara put *ženske proze* u bošnjačkoj književnosti – a krug proznih vrsta zastupljenih u ovom časopisu zatvara Husein Đogo sa nekoliko humoreski, među kojima se *Životopis jednog međeda* izdvaja kao možda ponajbolja humoreska u ovom razdoblju unutar tekuće bošnjačke produkcije.

Konekcija sa usmenoknjiževnom baštinom u *Biseru* ostvaruje se izravno publiciranjem, u sva tri godišta u kontinuitetu, narodnih umotvorina – pjesama, proza, izreka, šaljivih priča i anegdota. *Biser* je objavio ukupno četrdeset i devet narodnih pjesama, pretežno lirskih, a potom i balada i epsko-lirskih pjesama, od kojih su neke po prvi put štampane i upravo na ovaj način sačuvane od zaborava. (Memija, Hadžiosmanović 1998: 43)

Uz priloge nekoliko žena-autorica objavljene u *Biseru* vežemo i neposrednije prisutne utjecaje usmenoknjiževnog poetskog izraza, sevdalinke i balade. Šefika Nesterin Bjelevac, supruga Abdurezaka Hifzi Bjelevca, objavila je pjesmu *Na razvalinama dvora Ali-paše Rizvanbegovića*, za koju Memija i Hadžiosmanovićeva primjećuju da preuzima motive iz narodne epske poezije, a pod pseudonimom Tuzlanka A. Zilkida nepoznata autorica objavila je tri ljubavne pjesme pod neposrednim utjecajem sevdalinke.² (Memija, Hadžiosmanović 1998: 30)

BOŠNJAČKI PISCI U ČASOPISIMA SRPSKE I HRVATSKE PROVENIJENCIJE

Saradnja bošnjačkih pisaca u časopisima srpske i hrvatske provenijencije (*Bosanska vila*, *Zora*, *Nada*) bila je povremena i obimom nevelika – ali se mora imati u vidu da su bošnjački autori, i prije, i u toku djelovanja bošnjačkomuslimanskih književnih i kulturnih glasila, imali pristup sa svojim autorskim radovima i u srpskim i hrvatskim časopisima. U tom smislu je pažnje ponajviše vrijedna njihova saradnja sa *Bosanskom vilom*, kao najstarijim, i u njenom *zlatnom periodu* (1908-1914) najotvorenijim časopisom. Mora se pritom imati u vidu da su u tom smislu bili privilegirani uredničkom pažnjom i naklonošću oni bošnjački autori koji su javno potvrđivali svoju prosrpsku nacionalnu orijentaciju: Osman Đikić, Avdo S. Karabegović, Avdo Karabegović Hasanbegov – ali je i kvalitet književnih tekstova i značaj autorskog profila sam po sebi bio dovoljan da se, ili originalnim autorskim priložima, ili putem kritičkih osvrtu na njihov rad, i bošnjački književnici nađu u impresumima ovih časopisa. Naravno da se rijetko kada mogla u potpunosti izbjeći barem i doza ideologizacije – u čemu su prednjačili oni srpski i hrvatski publicisti i kulturni poslenici koji su odveć vatreno zastupali i provodili svoje nacionalne programe u Bosni i Hercegovini.

Bibliografija *Bosanske vile* koju je uradio Dejan Đuričković upućuje nas na to da je Musa Ćazim Ćatić objavio u *Bosanskoj vili* četiri pjesme (tri u godištu 1899., u broju 14., sa naslovima: *Pjesmo moja*, *Srpski ponos* i *Branku Radičeviću*, a jednu sa naslovom *Noć čežnje* u broju 25., 1910. godine); Safvet-beg Bašagić objavio je četiri pjesme iz ciklusa *Rodoljupke* 1890. godine, u broju 5.; Osman Đikić objavio je čak četrdeset tekstova, ponajviše pjesama iz ciklusa *Ašiklije* i *Njoj*, i to u kontinuitetu u svim godištim, od 1896. do 1903. (uz jednu pjesmu u godištu 1906. i dvije u godištu 1910.); Riza-beg Kapetanović je objavio pet priloga, u godištim 1890., 1891. i 1898., među kojima su pjesme *U osami* i *Nije*, kao i sakupljene *Iskrice iz istočne književnosti*; Avdo Karabegović Hasanbegov objavio je trinaest svojih priloga, među kojima su najpoznatije pjesme: *Mati i sin*, *U noći*, *Ja ljubim vas*, *o ruže haremske* i *Na mjesecini*, u kontinuitetu u svim godištim od 1896. do 1900., uz jednu pjesmu posthumno objavljenu 1902.; Avdo S. Karabegović Halidbegov objavio je 27 priloga, u svim godištim od 1896. do 1907.; tu je i malo poznati Šaćir Karabegović, sa četiri objavljene pjesme u broju 19., 1904. godine... I drugi manje poznati bošnjački autori

² Posebno je u tom smislu karakteristična njena pjesma *Moja tuga*, objavljena u *Biseru* 1. XI 1913., II 15, str. 73., gdje je u nultoj transformaciji od sevdalinke preuzeta simbolika ruže (radost) i pelina (tuga i gorčina).

bili su sa po jednom ili dvije pjesme zastupljeni u ovom časopisu – ali je od posebnog značaja, u kontekstu naše teme, sakupljački rad Ali Rize Dautovića, Omer-bega Sulejmanpašića, Hakije Temima, Muharema Hadži Jamakovića i Osmana Đikića, koji su najviše priloga izvorne bošnjačke usmene baštine zabilježili i pripremili za objavljivanje u *Bosanskoj vili*. (Đuričković 1975)

Časopis *Nada* djelovao je od 1896. do 1903. godine, a osnivač mu je bio Kosta Hörman (sa vrlo elastičnom, može se reći probosanskom orijentacijom, koja je u tom razdoblju još imala i podršku zvanične Kalajeve politike). Urednik je bio Silvije Strahimir Kranjčević, a na samom prijelazu iz 19. u 20. stoljeće zasigurno je bio ponajbolji i najotvoreniji časopis ove vrste – u kom su priloge imali autori svih nacionalnosti, i koji je pratio književne i kulturne tokove u širem regionu. Za svog osmogodišnjeg izlaženja, *Nada* je objavila preko trideset priloga bošnjačkih autora – uglavnom originalne književne tekstove (pjesme, proze, drame u stihovima), ali i osvrte i komentare na njihov književni rad.³

Časopis *Zora* osnovali su 1896. hercegovački pisci Aleksa Šantić, Jovan Dučić i Atanasije Šola. Časopis je izlazio u kontinuitetu do 1901. i, slično kao što je to bio slučaj sa *Bosanskom vilom*, objavljivao tekstove uglavnom onih prosrpski orijentiranih pjesnika. Po jednu pjesmu u *Zori* objavili su Šemsudim Sarajlić (*Bratska radost*, 2/1897.) i Riza-beg Kapetanović (*Sloboda*, 1/1896.); jedanaest pjesama objavio je Avdo Karabegović Hasanbegov (u svim godištimama od 1896. do 1901.) – identično kao i Osman Đikić – te dvije Avdo S. Karabegović Halidbegov (u brojevima 2/1897. i 3/1898.).

³ U broju od 15. 2. 1896. prijevod Bašagićev pjesama Sultana Murata Alosmanovića *Nazira* (*Glasi srca*); 1. 3. 1896. prilog Bašagićev o klasičnom pjesniku Nerkesiji; 15. 3. pjesma Riza-bega Kapetanovića *Hadžija*; 1. 4. pjesma Mumin Mirze Ćurčanina *Kad je panuo u ropstvo*; 15. 6. 1896. Mehmed H. Sejdović *Meram je beg*, crtica; 1. 7. *Zulumčarev san* Riza-bega Kapetanovića, drama u stihovima; 15. 7. Mulabdićeva pripovijetka iz prošlosti *Jači je Bog od svakog*; 15. 9. *Na pučini svjetla*, Bašagićeve pjesme iz istoimenog ciklusa u više brojeva zaredom; 15. 1. 1897. *Noć na Blagaju*, pjesma Riza-bega Kapetanovića; 1. 3. 1897. *Lejletu-l-kadar*, pjesma Kapetanovića; 1. 4. 1897. odlomak iz romana *Bez nade* Osman-Aziza, u nastavcima; 15. 4. 1897. *Tvrdo srce* E. Mulabdića, pripovijest, također u nastavcima; 1. 4. 1898. *Milost*, pjesma Riza-bega Kapetanovića; 15. 10. 1898. *Knjiga života*, Bašagićeva pjesma; 1. 2. 1900. *Nove ašiklje* Bašagića; 1. 3. 1900. (u nastavcima) prikaz Alaupovićeve Marjanovićeve zbirke bosanskih muhamedovskih junačkih pjesama; 1. 6. 1900. *Na ruševinama*, pjesma A. Karabegovića Hasanbegova; 1. 8. 1900. pjesma Bašagića; 1. 9. 1900. prikaz dramatskog spjeva *Abdullah-paša* Safvet-bega Bašagića, iz pera Marjanovića i Gligorijevića; 15. 9. 1900. pjesma *Život*, Bašagićeva; 1. 2. 1901. Mulabdićeva priča *Nova vremena*; 15. 3. 1901. prikaz Hangijeve knjige *Život i običaji Muslimana u BiH*; 1. 2. 1903. *Svete žrtve*, pjesma Bašagićeva.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Na kraju ovoga rada valja još jednom naglasiti kako je pitanje književnih časopisa u Bosni i Hercegovini tokom austrougarskog perioda iznimno važno, s obzirom na činjenicu da su književna izdanja u formi zasebno štampane knjige bila rijetka, pa se književni život u to doba odvijao upravo oko njih.

Njihov značaj posebno dolazi do izražaja u kontekstu bošnjačkog književnog i kulturnog preporoda koji se dešavao u godinama austrougarske uprave, a začet je još šezdesetih godina, tokom osmanskog perioda, pokušajem reafirmacije narodnog, bosanskog jezika i slavenske pismenosti te stvaranja na tim osnovama, upravo pokretanjem listova: *Bosanskog vjestnika* i *Sarajevskog cvjetnika* M. Š. Kurtćehajića. U godinama nakon Okupacije onovremeni časopisi odigrali su presudnu ulogu u procesu kulturnog *buđenja*, tokom *tranzicijskog* perioda bošnjačke književnosti i kulture uopće.

U nedostatku vlastitih izdanja, bošnjački pisci isprva su bili prinuđeni da se oglašavaju na stranicama listova i časopisa pokrenutih u okvirima drugih nacionalnih zajednica, bez obzira dijele li njihova nacionalna i ideološka opredjeljenja. Tako je ostalo zabilježeno da je prvi originalni tekst jednog Bošnjaka na maternjem, bosanskom, jeziku u razdoblju austrougarske vladavine objavljen upravo na stranicama *Bosanske vile*, 1886. godine. Osim ovog autora, Mustafe Hilmi Muhibića, među saradnicima spomenutog lista srpske nacionalne orijentacije bili su i: Sulejman Sokoljanin, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Safvet-beg Bašagić, Riza-beg Kapetanović, i drugi.

Imajući, pak, u vidu evidentne pokušaje uredništava ovih listova da bošnjačke autore *nacionaliziraju* a njihovo stvaralaštvo *prisvoje*, odnosno pripisuju mu vlastiti nacionalni predznak, grupa istaknutih bošnjačkih intelektualaca, na čijem je čelu stajao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, 1891. godine pokreće prvi bošnjački list u razdoblju austrougarske uprave, *Bošnjak*. Iako je predstavljao prije svega političko glasilo, donoseći veliki broj književnih priloga, te kroz saradnju sa istaknutim ličnostima iz oblasti kulture, *Bošnjak* je odigrao i značajnu ulogu u razvoju književnog života bosanskih muslimana tog vremena.

Gotovo desetljeće kasnije, u proljeće 1900. godine, pokrenut je i prvi bošnjački list za književnost i kulturu, časopis *Behar*. U jedanaest godišta prisustva na bh. časopisnom tržištu *Behar* se nametnuo kao najbitniji segment ukupnog književnog života Bošnjaka u preporodnoj epohi. I brojem godišta, i saradničkim korpusom, i kvantitetom i kvalitetom priloga, ali ponajviše programskom orijentacijom i

uredničkom politikom – on je predstavljao najpogodniju platformu za artikuliranje kreativnog duha novije bošnjačke književnosti na maternjem jeziku, koja se upravo u ovom razdoblju, pa blagodareći u sasvim određenoj mjeri i *Beharu*, u cijelosti uključuje u južnoslavensku interliterarnu zajednicu.

Doticaj savremene književne produkcije sa bošnjačkom usmenom tradicijom na stranicama *Behara* više je nego evidentan, kako kroz oslanjanje tadašnjih pisaca na duh, motive i poetske obrasce iz usmene književnosti tako i kroz redovno te sistematično publiciranje usmenoknjiževnih tekstova različitih žanrova. Posebno je to uočljivo u tzv. prvom i drugom periodu njegova izlaženja (od prvog do šestog godišta), kada su veoma intenzivno publicirane narodne umotvorine (čak je utemeljena i posebna rubrika, “Narodne umotvorine“, koja je predstavljala svojevrsan *zaštitni znak* i prepoznatljiv strukturni element časopisa), a *originalni* književni prilozi autora (poput Bašagića, Kapetanovića mlađeg, Nurija Hadžića, Đikića, Mulića i drugih) bili su pod snažnim uplivom usmene tradicije.

Usmena tradicija našla je svoje mjesto i na stranicama *Gajreta*, glasila istoimenog kulturno-prosvjetnog društva, kao i mostarskog *Bisera*. Uredništvo *Gajreta* nastavilo je *Beharovu* aktivnost objavljivanja narodnih umotvorina, i to od strane već poznatih *Beharovih* saradnika i sakupljača, ali, kako kaže M. Rizvić, sa manje obaveznosti i sistematičnosti, imajući u vidu opredjeljenje ovoga lista ka zapadnim duhovnim vrijednostima, gdje je folklor trebao *održavati ravnotežu* i vezu sa duhom tradicije i narodnim mentalitetom. Utjecaj usmene tradicije u *autorskim* književnim priložima *Gajretovih* saradnika jače je prisutan u proznim nego u poetskim tekstovima.

I *Biser* je u kontinuitetu objavljivao desetine tekstova bošnjačke usmene književnosti različitih žanrova. Među četrdeset i devet pjesama objavljenih na stranicama ovoga lista – među kojima su uglavnom lirske i epsko-lirske – nalaze se i neke koje su po prvi put štampane i upravo na taj način sačuvane od zaborava.

Osim izvornih tekstova usmene tradicije, i u književnim priložima autora koji su se oglašavali na stranicama *Bisera* osjeća se manje ili više jak utjecaj narodnog stvaralaštva. Posebno se ističu književni prilozi nekoliko žena-autorica koji su pod velikim utjecajem usmene književnosti. Tako, naprimjer, Šefika Nesterin Bjelevac u pjesmi *Na razvalinama dvora Ali-paše Rizvanbegovića* preuzima motive iz narodne epike, dok nepoznata autorica potpisana pseudonimom, Tuzlanka A. Zilkida, objavljuje tri pjesme pod neposrednim utjecajem sevdalinke.

U okviru saradnje sa srpskim i hrvatskim listovima, koja je najvećim dijelom bila vezana za *Bosansku vilu*, posebno se ističe – u kontekstu naše teme – sakupljački rad nekolicine bošnjačkih autora: Ali Rize Dautovića, Omer-bega Sulejmanpašića, Hakije

Temima, Muharema Hadži Jamakovića i Osmana Đikića, koji su zabilježili i pripremili za objavljivanje čitav niz tekstova izvorne bošnjačke usmene baštine.

Na samom kraju, mogli bismo rezimirati da su književni časopisi bili dominantan prostor književnog života i literarnih strujanja u austrougarskom periodu bosanskohercegovačke kulturne povijesti. Mjesto usmene tradicije na njihovim stranicama bilo je nezaobilazno, kako kroz objavljivanje izvornih usmenoknjiževnih tekstova tako i kroz utjecaje koje je narodna tradicija imala na stvaralaštvo pisaca toga doba, što se ogledalo u njihovom više ili manje izraženom oslanjanju na duh, motive i poetske obrasce iz usmenoknjiževne baštine. Ovaj fenomen posebno je bio izražen u bošnjačkoj književnoj tradiciji, koja je u tom periodu prolazila kroz proces tranzicije, odnosno kulturnog i književnog preporoda zasnovanog na narodnosnim temeljima: na bosanskom jeziku, uz prihvatanje zapadnjačke pismenosti, odnosno latiničnog, pa i ćiriličnog, pisma. Oslanjanje na usmenu tradiciju omogućilo je bosanskim muslimanima lakše prilagođavanje novim kulturnim prilikama, odnosno *premještanje njihovog socijalnog, kulturnog i moralnog života iz islamskog, orijentalnog u kršćanski, zapadnoevropski civilizacijski krug.*

LITERATURA

1. Đuričković, Dejan (1975), *“Bosanska vila“ – bibliografija*, Svjetlost, Sarajevo
2. Lešić, Zdenko (1991), *Pripovjedačka Bosna I*, Institut za književnost - Svjetlost, Sarajevo
3. Memija, Emina, Lamija Hadžiosmanović (1998), *“Biser“ – književnohistorijska monografija i bibliografija*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo
4. Rizvić, Muhsin (1971), *Behar – književnoistorijska monografija*, Svjetlost, Sarajevo
5. Rizvić, Muhsin (1985), *Pregled književnosti naroda BiH*, Veselin Masleša, Sarajevo
6. Rizvić, Muhsin (1990), *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, drugo izdanje, El-Kalem, Sarajevo

Adresa autora

Authors' address

Filozofski fakultet u Zenici

Zmaja od Bosne 56

72000 Zenica

ibnelramic1@gmail.com

LITERARY MAGAZINES OF AUSTRO - HUNGARIAN PERIOD AS A PLACE WHERE BOSNIAN ORAL TRADITION AND WRITTEN LITERATURE MEET

Summary

The question of the place and the role of magazines in the literary life of Bosnia and Herzegovina is especially important during Austro-Hungarian period, when literary editions in the form of monographic publications (the book) were rare. Therefore, the magazines represented the dominant space of literary life and movements.

The magazine market played the crucial role in the literary and cultural revival, that is in the transition period of Bosnian literature during the Austro-Hungarian rule. At that time, Bosnian writers - who restored tradition of literary creation in native/Bosnian language - published their literary works mainly in some of existing eighteen magazines.

This dissertation assesses the impact of the oral tradition on literary composition of Bosnian writers in Austro-Hungarian period. It also examines the way oral tradition and written literature interweaved in the texts published in the magazines of that time, and how those magazines provided opportunity for Bosnian writers to be engaged in contemporary streams of South Slavic written literature in Bosnia and Herzegovina.

KEY WORDS: literature, oral tradition, literary magazines, Austro-Hungarian period, cultural revival, transition period of Bosnian literature